

SOLT ÁGNES

A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje

A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje című kutatást Antal Szilvia kolleganómmal és Serfőző Lili külső munkatárs segítségével 2010 májusától 2011. decemberig végeztük el¹.

Kutatásunk arra irányult, hogy megismerjük a büntetés-végrehajtás zárt rendszerén belül az informális fogvatartotti szubkultúrát, s hogy mind szociológiai, mind pedig pszichológiai aspektusból feltárjuk a rabtársadalom szerveződési elvét, uralkodó értékrendszerét és belső mechanizmusait.

Kutatásunk alapvetően három részterületet helyezett fókuszba:

1. Börtönbeli mentalitás a fogvatartottak körében: nők, férfiak és fiatalokúak börtönbeli értékeinek és attitűdjeinek összehasonlítása. Értékváltszati minták nyomán kirajzolódó csoportok jellemzői.
2. A rabhierarchia, a rabok hálózati struktúrájának formája, és az elrendezés és státusmegszerzés meghatározó tényezői.
3. A cigány származású és nem cigány származású magyar elítéltek közötti attitűdkülönbségek.

A kutatás módszere

A kutatási adatokhoz mélyinterjúk, kérdőívek, pszichológiai tesztek alkalmazásának segítségével együttesen jutottunk el, azaz kvalitatív, majd pedig kvantitatív eljárásokat alkalmaztunk.

Az empirikus kutatás kezdetén a női és férfi fogvatartottak körében negyvenhét mélyinterjút készítettünk², ezek fókuszában azok a narratívák álltak,

¹ A teljes kutatási jelentés az Országos Kriminológiai Intézetben elérhető. Solt Ágnes – Antal Szilvia – Serfőző Lili: *A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje*. Kézirat, 2011

² A Budapesti Fegyház és Börtönben 23 férfi, míg a Kalocsai Fegyház és Börtönben 24 női fogvatartottal vettünk fel mélyinterjút. A parancsnokoknak megfogalmazott kérésünk az volt, hogy a mélyinterjú résztvevői olyan jogerős ítéletüket töltő elítéltek legyenek, akiket minimum két év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, és az ítéletükből – vagy korábbi ítéletükkel összevonva folyamatosan – minimum tizennygy hónapot töltöttek büntetés-végrehajtási intézetben, de a várható szabadlábra helyezésük előtt még minimum tíz hónapot kell bent tölteniük. A beszélgetésekből azonban kiderült (az

amelyek meghatározók az önidentitásban, kijelölnek bizonyos véleményeket, ön-prezentációs módokat, attitűdöket. A mélyinterjúkat tartalomelemzéssel dolgoztuk fel. Az egyes fokális témákban különböző, jellemzően kétféle uralgó attitűd bontakozott ki különböző típusos értékpreferenciákra utalva³. Ennek nyomán „értékdimenziókat” alkottunk, azaz kialakítottuk azokat a dimenziókat, amelyek a narratívákban felbukkantak, és a megkérdezettek által implicit módon választott, behatárolható értékekhez voltak köthetők. Mindegyik ilyen dimenzióhoz attitűdállításokat fogalmaztunk meg, és kialakítottuk a kérdőívet. Az attitűdkérdések mellett a szocioökonómiai státusról, a bűncselekményről, és a bv. intézeti körülményekről is feltettünk kérdéseket.

Öt büntetés-végrehajtási intézet bevonásával női, férfi, illetve fiatalkorú fogvatartottak körében 351 kérdőívet vettünk fel. A bv. intézetek kiválasztására az országos letöltőházak közötti mintavétel nyomán került sor⁴. A mintába olyan fogvatartottak kerültek, akiket minimum két év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, és az ítéletükből minimum 12 hónapot töltöttek bv. intézetben, de várható szabadlábra helyezésük előtt még minimum tíz hónapot kell az intézetben tölteniük. A fiatalkorúak esetében a bv. intézetben már eltöltött idő minimuma hat hónap volt. A kritérium felállítására a börtönadap-táció megfelelő mértéke miatt volt szükség, ennek meghatározásához korábbi kutatási eredményeket vettünk alapul. (Az U alakú prizonizációs minta *Wheeler* nevéhez kötődik⁵.) A kutatásba vont fogvatartottakat véletlenszerűen választottuk ki a személyzet segítségével. A mintába kerülés esélyét még

amivel már korábban is számoltunk), hogy a nevelők az együttműködőbb, kevésbé problémás, intelligensebb fogvatartottakat küldik a mélyinterjúra. Ezért az első nap után már irányítottan kértük a nevelőktől, hogy honnan, melyik emeletről, akár név szerint kit küldjenek a beszélgetésre. Ezzel csökkentettük az egyoldalú benyomás kialakulásának veszélyét.

3 Az egyes attitűdállításokhoz való kételemű válaszlehetőség meghatározása a jól elkülönülő vélemények mellett az, hogy a fogvatartottak így tudják legpontosabban értelmezni a kérdőívet. Tapasztalataink szerint a kettőnél több válaszlehetőség és a többfokú skálák a válaszolók többsége számára nem vagy rendkívül nehezen értelmezhetők, bizonytalanságot váltanak ki és a megértés korlátaiba ütköznek.

4 A Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetből a mintában még húsz női elítélttel készült kérdőív. Erre azért volt szükség, mert a Kalocsai Fegyház és Börtön csak nyolcvan fogvatartottat tudott prezentálni a mintába, az általunk tervezett száz helyett.

5 Wheeler kimutatta, hogy a prizonizáció mértéke az idő függvényében a következőképp változik: a korai fázisban az elítélt még a külvilághoz kötődik, erőteljesen foglalkoztatják a kinti élete és kapcsolatai. A középső fázisban a külső kötelékek meggyengülnek, referenciacsoportjuk egyre inkább a rabtársadalomból kerül ki. A szabadulás közeledtével azonban a fogvatartott újra a külső, szabad világ felé fordul. Bár Wheeler eredményeit a későbbi kutatások csak részben igazolták, saját kutatási tapasztalataink alapján Wheeler elméletét fogadtuk el. Stanton Wheeler: Socialization in Correctional Communities. *American Sociological Review*, vol. 26, 1961, pp. 697–671.

egy kritériumrendszer határozta meg: a nemek, illetve a fiatalok aránya és száma⁶.

A nevelőkkel önkéntes kérdőívet vettünk fel, ebben a vizsgálatba vont elítéltekről tettünk fel kérdéseket aszerint, milyen státust foglalnak el a rabtársadalomban, milyenek az érdekérvényesítési képességeik a különböző dimenziókban, s milyen főkefajttal bírnak. A bűncselekményre, kapcsolattartásra és szexuális beállítódásra vonatkozóan is szerepelt ellenőrző kérdés a kérdőívben⁷.

A kérdőíveket az adatrögzítés után SPSS programnyelv használatával dolgoztuk fel, amelyben módszertani segítséget Serfőző Lili szociológus, marketingkutató nyújtott számunkra.

A mintáról:

Minta elemszáma	351 fő
Felnőtt nő	100 fő
Felnőtt férfi	148 fő
Fiatalkorú férfi	103 fő

A minta egésze nem reprezentatív: a mintánk egy úgynevezett előtorzított minta, amelyre elsősorban az elemezhető nagyságú alminták miatt volt szükség. (Mivel a börtönpopuláció valós arányait megtartva a férfi alcsoport aránya csaknem kilencven százalék, amely a többi al minta esetében száz fő körüli maximum elemszámnál elemezhetetlenül kis mintát adott volna.) Ennek következtében a teljes mintában felülreprezentáltak a fiatalok és a nők.

A teljes börtönpopulációbeli arányok néhány egyéb releváns tényezőben eltérnek a mintabeli arányoktól. Ennek oka a mintába kerülés gyakorlati módja volt. A mintaarányok a következőképpen alakultak. Az iskolázottabbak (legalább érettségizettek) többszörösen felülreprezentáltak a mintában. Az elkövetett legsúlyosabb bűncselekmények szerint azt láthatjuk, hogy az életellenes tettek elkövetői és a rablást elkövetők felülreprezentáltak, a lopás büntetett elkövetők alulreprezentáltak. A roma–nem roma arány a felnőtt férfi és női almintákban többszörösen alulreprezentáltak a teljes börtönpopulációhoz képest (mind a magasabb iskolai végzettségűek, mind az emberölés bűn-

6 A mintába 100 nő, 103 fiatalok, 136 férfi került (valójában 148, köztük 12 tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt, ezért speciális csoportként kezeljük őket, és nem vonjuk össze a felnőtt férfiakkal). Ehhez képest a börtönpopuláció, azaz a Magyarországon büntetés-végrehajtási intézetekben jogerősen fogva tartottak száma a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának adatai szerint 2009-ben 649 felnőtt nő, 310 fiatalok fiú és 9623 férfi volt.

7 A kérdőív felvétele előtt az elítéltek önként adták vagy tagadták meg nevük szolgáltatását a kutatáshoz.

cselekményét elkövetők körében a roma elítéltek aránya jóval kisebb a teljes börtönpopulációbeli aránynál).

A fiatalokú minta a származás szerinti eloszlás tekintetében viszont a teljes fiatalokú börtönpopulációra érvényesnek tekinthető, mert sem az iskolázottság mértékében, sem a bűncselekmények megoszlásában látható különbségek nem jelentkeznek torzító tényezőként a vizsgált kérdések szempontjából (az emberölések aránykülönbsége nem számottevő).

A rabhierarchia, a rabok hálózati struktúrájának formája, az elrendeződés és a státusmegszerzés meghatározó tényezői

Kutatásunk egyik kiindulópontja volt, hogy van egyfajta, a fogvatartottak között kialakult struktúra, amelyben éppolyan logika szerint oszlanak meg az egyének, ahogyan a társadalmi rendszerben: vagyis az egyén státusát bizonyos dimenziók alapján elért státusainak összessége által határozhatjuk meg. A státus helyét az egyenlőtlenségi rendszerben az jelöli ki, hogy melyek azok a kulturálisan beágyazott dimenziók, amelyekben különböző, jobbára hierarchikusan elhelyezkedő értékekhez kapcsolódnak az egyén egyes tulajdonságai, életminősége, cselekedetei. Feltételeztük tehát, hogy csakúgy, ahogyan a társadalom egészében, a börtön totális rendszerében is vannak olyan kialakult egyenlőtlenségi dimenziók, amelyekben az elfoglalt hely meghatározza a fogvatartott státusát a rabhierarchia rendszerében is.

A teljes mintába kerülő 351 személyből 246 esetben (hetven százalék) sikerült a nevelői kérdőív kitöltésével pluszinformációkat szereznünk, amelyek többsége a rabhierarchiában betöltött helyre, valamint az egyes fogvatartott különböző érdekérvényesítési képességeire vonatkozott.

A rabhierarchia legalsó fokán (1.), az „*elnyomottak, bántalmazottak*” állnak kis létszámban, a hierarchia tetején elhelyezkedő (5.), „*nagyhalak*” szintén kevesen vannak minden csoportban. A közbülső három szinten az (2.) „*alkalmazkodók, meghunyászkodók*”, (3.) a „*katonák, játékosok*”, valamint a (4.) „*zárkaifőnökök*” foglalnak helyet.

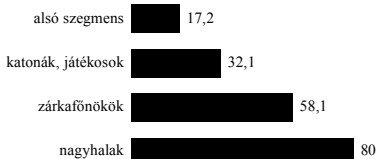
A férfiak, a nők és a fiatalokúak csoportjain belül kirajzolódó egyenlőtlenségi rendszerek formája eltérő. Összességében az látszik, hogy a felnőtt férfiak csoportjában a legjellemzőbb a hierarchikus megoszlás. Ez a fiatalokúaknál szintén kirajzolódik, de jellemzően nem alakulnak ki szélsőséges stá-

tusok sem a hierarchia legalsó szintjén, sem annak csúcán. A nőknél az aláfőlé rendeződés jelen van ugyan, de az jóval kevésbé meghatározó, mint akár a férfiaknál, akár a fiataloknál, és – egyes kivételes esetektől eltekintve – jellemzően csak két-három szint különíthető el.

A hierarchiában elfoglalt helyet több tényező befolyásolja. Az egyenlőt-lenségi dimenziók, a kutatási eredmények és korábbi kutatások durván öt ér-dekérvényesítési csatornát jelölnek ki: 1. fizikai erő; 2. anyagi helyzet; 3. kapcsolati tőke; 4. bőrtöntapasztalat; 5. intellektuális teljesítmény⁸. Az elem-zés után azt láthatjuk⁹, hogy a hierarchiában elfoglalt helyet a legnagyobb mértékben a fizikai erő határozza meg. A fizikai fölény jóval meghaladja a többi tényező státusra való hatását, és hiánya durván tizedére csökkenti a hier-archia felső harmadában való elhelyezkedés valószínűségét az elítéltek kö-rében (1. számú ábra).

A fizikait követi az intellektuális kapacitás mint fontos státuskijelölő je-llemző, ami azt mutatja, hogy bár a testi erő az elsődlegesen meghatározó a rabhierarchiában kialakult egyéni sorrendben, a szellemi fölény szintén fon-tos. Ennek hiányában az elítéltek mindössze 8,9 százaléka tudott a hierarchia

1. számú ábra
Fizikai fölény jellemzi (%)

8 Bourdieu megfogalmazásában „A tőke vagy anyagi formában, vagy elsajátított, inkorporált formában felhalmozott munka. [...] A tőke különböző fajtáinak [...] elosztási struktúrája [...] a gyakorlat siker-eségeit eldöntik.” Az „anyag fölény” fogalma Bourdieu „gazdasági tőke” fogalmával azonos tartal-mú, és ezzel a valós gazdasági helyzetet kívántuk megragadni. A „kulturális tőkét” olyan tartós kész-ségnek nevezi, amely a családi neveletésben gyökeredzik, személyhez kötött, szimbolikus. Az intézményesült kulturális tőke pedig az iskolai végzettségi titulus. A bourdieu-i kulturális-tőke-foga-lom tartalma megegyezik az általunk használt „szellemi tőkével”. A társadalmi tőke Bourdieu elmé-letében egy csoporthoz való tartozásból és kapcsolatokból ered, hitelképességet, presztizst, garanciát ad az egyénnek. Kutatásunkban ezt nevezzük Bourdieu után „kapcsolati tőkének”. Pierre Bourdieu: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978

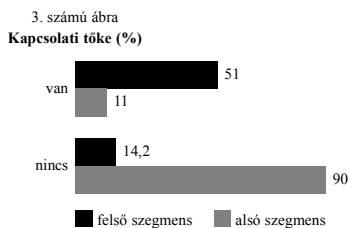
9 A változók közötti kapcsolat erősségét, az együtt járást a korrelációhoz hasonló mérőszámmal, a Gam-ma asszociációs mérőszámmal vizsgáltuk (értékei: -1; 1), ahol Gamma értéke determinisztikus összefüggés esetén a kapcsolat iránya szerint 1 vagy -1, a változók teljes függetlensége esetén pedig 0 ér-téket vesz fel.

felső harmadába kerülni, míg az annak csúcsán állók kilencvenhárom százaléka szellemi fölényt tudhat magáénak. A szellemi fölény nem azonos a legmagasabb iskolai végzettséggel. Ha pusztán ezt nézzük, láthatjuk, hogy bár szignifikáns az összefüggés, közel sem meghatározó. A szellemi fölénynek – legalábbis mint tudástöbbletnek – része lehet a körülményekhez való megfelelő alkalmazkodásról való adekvát tudás, a szokások többéves ismerete (2. számú ábra).

A börtöntapasztalatot vizsgálva az látszik, hogy valóban szignifikáns eltérést okoz a börtönben eltöltött évek száma. A hierarchia csúcsán lévők kilencvenhárom százalékának van tekintélyes börtöntapasztalata, míg a hierarchia alján helyet foglalók kevesebb mint egyharmadának.

A kapcsolati tőke a harmadik legjelentősebb befolyásoló tényező (3. számú ábra), bár kétségtelenül ellenőrizhetetlen, hogy ez a tőke vajon oka vagy okozata-e a hierarchiában elfoglalt helynek. A kapcsolati tőke mögött feltételezhető azonban mindenképpen egyfajta szociabilitás, amely okként kezelendő.

Számunkra kifejezetten meglepő és nem várt eredmény volt az anyagi helyzet igen alacsony korrelációja a hierarchiában való elhelyezkedéssel. A rabhierarchia felső harmadában az elítéltek csupán harmada van anyagi fölényben társaihoz képest. Ez azt jelenti, hogy a börtönbeli státusra csak kismértékben van hatással önmagában az elítélt gazdasági háttere.

Az összes egyenlőtlenségi dimenzió összességében nagyrészt megmagyarázza a hierarchiában elfoglalt helyet. Az elemzés során meglepő volt számunkra, hogy sok, általunk feltételezetten a börtönbeli státusra befolyást gyakorló tényezőnél viszont nem találtunk semmiféle szignifikáns összefüggést. Így azt láttuk, hogy sem a nevelővel, felügyelettel való viszony, sem a kapcsolattartás és az ebből fakadó előnyök mértéke, sem a szexuális beállítottság, sem a gyógyszerhez való hozzáállás nincs hatással a rabhierarchiában elfoglalt helyre.

A számunkra legváratlanabb eredmény mégis az volt, hogy az elkövetett bűncselekménynek szintén nincs szignifikáns hatása az elítélti státusra. Ez az állítás azzal a megkötéssel igaz, hogy a nemi erőszak, illetve a gyermekek ellen elkövetett erőszakos bűncselekmények elkövetői nem szerepelnek a hierarchia felső szegmensében. Ugyanez mondható el a csak lopást elkövetőkről is.

Börtönbeli mentalitás a fogvatartottak körében

Nők, férfiak és fiatalokúak börtönbeli értékeinek és attitűdjeinek összehasonlítása

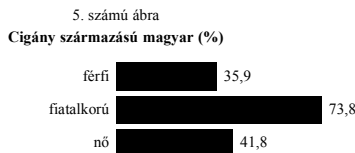
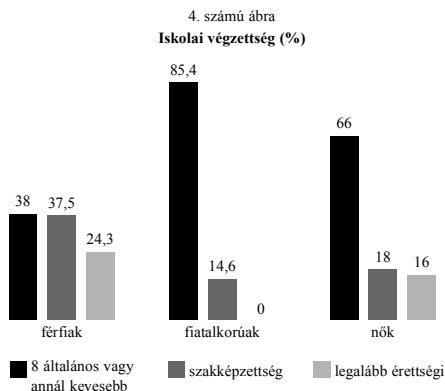
Mielőtt rátérnénk az értékek és attitűdök összehasonlítására az almintákon belül, felvillantunk néhány demográfiai tényezőt, és egyéb jellemző vonatkozásban, táblázatokban mutatjuk be az elítélti csoportokon belüli megoszlásokat.

A mintába kerülő elítéltek legmagasabb iskolai végzettségének megoszlását a 4. számú ábra mutatja.

A felnőtt férfiak a legiskolázottabbak a börtönpopuláción belül, a mintában csaknem egynegyedük érettségizett. A női elítéltek iskolázottsága jóval elmarad a férfiakétól. A fiatalokúak közül senkinek sincs érettségije a mintán belül.

A magyarok és cigány származású magyarok arányát önbevallás alapján az 5. számú ábra mutatja.

Az etnikai hovatartozás önbevalláson alapult. Minden alcsoportban voltak olyanok, akik nem vallották romának magukat annak ellenére, hogy a kérdés során a későbbiekben cigányként, romaként beszéltek magukról (a szár-

mazásra irányuló válaszukon azonban nem változtattak). Megfigyeléseink szerint legnagyobb arányban a nők tagadták származásukat, erről azonban pontos felmérést nem készítettünk. A magukat ténylegesen romának vallók aránya megdöbbentően magas a fiatalkorúak körében, csaknem háromnegyed részük vallott magáról így. A roma származásúak tényleges aránya az összes vizsgált alcsoportban a bejegyzett adatoknál – a kérdés önbevalláson alapuló kategorizálása miatt – magasabbra tehető¹⁰.

¹⁰ A cigány származású fogvatartottak körében Magyarországon Huszár László és Póczik Szilveszter kutatók. Huszár a fogvatartottak önbevallása szerint harmincszázalékos romaarányt állapított meg ezerfős mintájában. A cigány származásúak önbevalláson alapuló aránya Póczik ezerötyszáz fős, felnőtt férfi fogvatartotti mintájában 28,6 százalékos eredményt mutatott. Jelen kutatásban a minta egészében jóval meghaladja a romák aránya a korábbi vizsgálatokban tapasztaltakét. Huszár László: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. Belügyi Szemle, 1999/7–8.; Póczik Szilveszter: Cigány integrációs problémák. Kölcsény Intézet, Budapest, 2003 [Kölcsény Füzetek V.] A romák társadalomban fellelhető arányaihoz képest azonban az összes vizsgálat alapján bizonyítható a sokszoros felülrepre-

Életkori megoszlás

Az életkori megoszlás a felnőtt nők és férfiak csoportjaiban releváns szempont. Azt láthatjuk, hogy a nők átlagos életkora magasabb, mint a férfiaké. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a fiatalokú elítéltek 98,5 százaléka¹¹ fiatal férfi, ez az életkorbeli különbözőség még szembetűnőbb, és egyértelműen arra utal, hogy a börtön- vagy fegyházbüntetéssel járó bűncselekmények elkövetésekor a nők átlagos életkora jóval magasabb, azaz jellemzően később lépnek a kriminalizálódás útjára a férfiaknál¹² (1. számú táblázat).

1. számú táblázat
Jellemző, legsúlyosabb bűncselekményeik megoszlása (%)

	férfiak	fiatalokúak	nők
lopás	8,0	4,8	7,0
rablás	23,9	38,7	44,2
egyéb erőszakos	23,9	46,8	16,3
szexuális jellegű elkövetés	5,7	6,5	0
emberölés	38,6	3,2	32,6

Többféle bűncselekmény elkövetése esetén a mintába kerülő elítélt az általa legsúlyosabb bűncselekmény elkövetőjeként került az adott bűncselekmény-kategóriába. A minta a jellemző bűncselekményekre nézve nem reprezentatív, mert a mintába a hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetésüket töltők, így az életellenes bűncselekményt elkövetők nagyobb százalékban kerültek be¹³. A mintába kerülő fiatalokúak körében a rablás és az egyéb erőszakos¹⁴

zentáltságuk a bv. intézetekben. Ez a jelenség azonban nem pusztán a cigány etnikumhoz való tartozás sajátja. Nemzetközi vizsgálatok közül főként az afroamerikai börtönbeli arányait és jellemzőit fogjuk következetesen párhuzamba állítani a vizsgált magyarországi kisebbség tagjainak jellemzőivel.

Az összehasonlíthatóság alapjául hasonló körülményeik szolgálnak: a társadalmi kirekesztettség, elutasítottság, a peremhelyzet, a rasszjegyek és az aluliskolázottság. Az afroamerikaiak és hispanoamerikaiak is hasonlóan felülreprezentáltak az amerikai börtönökben. Myers – Levy 1978; Coe 1961. Hivatkozva: Kenneth Adams: Adjusting to Prison Life. Crime and Justice, vol. 16, 1992, p. 301.

11 A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának 2009-es adatai szerint nyolc fiatalokú nő és háromszázötven fiatalokú fiú volt bv. intézetben.

12 Nemzetközi vizsgálatok is igazolják a nők és férfiak kriminális életútjainak különbözőségét. Kutatások szerint a bebörtönzött nőknek az előélete jóval hátrányosabb, viszont a kriminális előéletük megszűnése elmarad a férfiakétól. Faily – Roundtree, 1979. Hivatkozva: Angela R. Gover – Deanna M. Pérez – Wesley G. Jennings: Gender Differences in Factors Contributing to Institutional Misconduct. The Prison Journal, vol. 88, 2008, p. 380.

13 A prizonizáltság megfelelő mértéke miatt a mintavételkor kritérium volt, hogy az elítélt minimum két évet bv. intézetben töltsön.

14 Testi sértés, hivatalos, közfeladatot ellátó személy elleni erőszak stb.

bűncselekmények fordulnak elő a leggyakrabban. A férfiak körében az életellenes bűncselekményt elkövetők vannak legtöbben, de a lopáson és a nemi erőszakon kívül a bűncselekmények elkövetése tekintetében viszonylag egyenletes a megoszlásuk. A mintába kerülő női elítéltek jellemzően rablást követtek el, de nagy arányban szerepelnek az életellenes bűncselekmények elkövetői is.

A nők esetében jellemző az emberölési ügyekre, hogy érzelmi okból követik el őket: családtagok, leggyakrabban élettárs vagy férj ellen, más esetekben gyermekek ellen. A férfiak körében jellemzőbb az életellenes bűncselekmények hátterében az anyagi motiváció¹⁵.

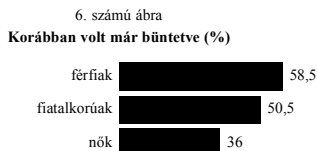
A felnőtt férfiak és nők körében nincs különbség a tekintetben, hogy milyen arányban részesültek fegyelmi eljárásban legalább egyszer. A fegyelmi eljárások száma azonban a férfiak körében jóval magasabb (több fegyelmi ügy jut egy főre, mint a nők körében)¹⁶. Fegyelmi eljárásban a fiatalok vesznek részt a legnagyobb arányban, messze megelőzve a nőket és a férfiakat (fegyelmi a férfiak 36,3, a fiataloké 58,8 és a nők 36 százalékának van). Mindebből az látszik, hogy a vizsgált csoportok között – nem meglepően – a fiataloké az a legmagasabb, akik a fogva tartás szempontjából a legproblémásabbak, a legnehezebben bírják ezt a környezetet, és a legnehezebben alkalmazkodnak a börtönkörülményekhez.

Börtöntapasztalat foka

Mivel a börtönben eltöltött évek száma erősen összefügg az életkorral, ezért a prizonizáltság hasonló megoszlást mutat, mint a korcsoporti. A nők háromnegyede hat évet vagy annál kevesebb időt töltött börtönben összesen, míg a mintába kerülő férfiak többsége több mint hét esztendő töltött életéből a börtön falai között.

¹⁵ A korábbi kutatási eredmények közül ezt a következő mért adat támasztja alá: A férfiak az összes általuk elkövetett emberölés 28,2 százalékában gyilkolták meg a feleségüket, míg az asszonyok az általuk elkövetett emberölések 71,4 százalékában a férjüket. A férfiakra jellemzőbb a nyereségvágyból, míg a nőkre az érzelmi okokból elkövetett emberölés. Morvai Krisztina: Terror a családban. A feleségbántalmazás és a jog. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998

¹⁶ Korábbi nemzetközi kutatásokban is kimutatták, hogy a férfiaknál jóval gyakoribbak a súlyos fegyelmsértések (Harer – Langan, 2001. Hivatkozva: Candace Kruttschnitt – Rosemary Gartner: Women's Imprisonment. Crime and Justice, vol. 30, 2003, p. 33.), illetve hogy a férfiak jóval nagyobb arányban követtek el erőszakos szabálysértéseket a börtönben, mint a nők. Craddock, 1996. Hivatkozva: Angela R. Gover – Deanna M. Pérez – Wesley G. Jennings: i. m. 396. o.

A női és férfi elítélteknél a visszaesés esélye egészen eltérő. A férfiak többsége nem először töltötte szabadságvesztés-büntetését. A női elítélteknek viszont alig egyharmada volt nem első büntényes. Ez az aránypár arra is következtetni enged, hogy míg a férfiaknál a bűnözői életpálya gyakori az elítéltek körében, addig a nők esetében kevésbé jellemző a végigkövethető kriminális életút, sok esetben csupán egyszeri bűnelkövetők¹⁷. Ez – a genderbeli különbségekből adódó okságon túl – sokat magyarázhat abból, hogy mentalitásukban és attitűdjeikben egészen eltérnek mind a felnőtt férfiak, mind pedig a fiatalkorúak csoportjaitól (6. számú ábra).

A főbb demográfiai tényezők és jellemzők után az értékeket és az attitűdöket vetjük össze a csoportok között. Alapvetően azt feltételeztük, hogy férfiak, fiatalok és nők között a fogvatartotti szubkultúra merőben eltérő, és ennek vizsgálatára állításcsokrokat szerkesztettünk a kérdőívbe. Az attitűdöket és értékeket magukban rejtő állításokkal való egyetértés mértékétől, a vállalható és nem vállalható vélemények ütköztetésétől és elemzésétől reméltük, hogy kirajzolódik előttünk a feltételezett különbség.

A mélyinterjúk felvétele és elemzése után előzetes képet alkottunk az elfogadott és elutasított értékek, vélemények szerkezetéről és az ezek közötti eltérésről. A kérdőívek elemzése során valóban összeálltak állítások egy-egy értelmezhető csokorba: olyan értékdimenziókba, amelyek segítségével megállapíthattuk a különböző börtönbeli, fogvatartotti szubkultúrák határvonalait és elhelyezkedésüket egymáshoz képest az elfogadott értékek és vélemények tartományában. Az elemzés során értékdimenziókat alakítottunk ki egymással szoros együtt járást mutató állítások összevonásával, amelyek tartalmuk szerint egy irányba mutatnak, és hasonló értékaxióma áll mögöttük. A hét, értékaxiómáig visszavezethető állításcsokrot mind elméletileg, mind

¹⁷ Mint korábban említettük, a női kriminális életút tipikusan rövid, illetve sok esetben nem bűnözői életformáról, hanem egyszeri vagy pár alkalommal elkövetett kriminális cselekményről van csupán szó. Ezt nemzetközi vizsgálatok éppúgy igazolják, mint ahogyan azt is, hogy a nők körében – mindebből fakadóan – a visszaesési ráta jóval kisebb, mint a férfiaknál tapasztalható. Candace Kruttschnitt – Rosemary Gartner: i. m.

pedig a statisztikai adatelemzés segítségével ki tudunk mutatni a mélyinterjúk kiemlése után felállított elméleti modell¹⁸ alapján, majd a matematikai-statisztikai összefüggés szerint.

Az egyik értékdimenzió a *Hatalomvágy, mások elnyomása*, amely egy nyolc itemből képzett főkomponensként állt elő. Akiknek érték a mások fölötti hatalomgyakorlás, a gyengék elnyomása és kihasználása, az erőszakos fellépés és megfélemlítés, azok magas értéket kaptak ebben a dimenzióban.

A második vizsgált értékdimenzió a *Szociabilitás, szolidaritás*, amely a közösséget mint értéket és a sorstárssal való összefogást jeleníti meg.

A harmadik dimenzió a konfliktuskezelés fizikai módjának előnyben részesítése a verbálissal szemben, azaz az ebben a dimenzióban magas pontot elérők konfliktusaik megoldására fizikai erejük használatát látják kifizetődőnek és eredményesnek.

A negyedik dimenzióban a felügyelet iránti lojalitás és a bv. intézettel való együttműködés, konformitás jelenik meg értékként.

A szexuális viszonyok létesítésének minősítése miatt börtönkörülmények között jellemzővé, megkerülhetetlen viszonyítási ponttá vált az elítéltek között a szexuális beállítódás kérdése, azaz a homoszexualitáshoz való hozzáállás. Ebben az ötödik dimenzióban azok kaptak magas pontot, akik homofób-nak nevezhetők, azaz kifejezetten visolyognak a meleg kapcsolatoktól és személyektől.

Épp ilyen megkerülhetetlen viszonyítási pont a gyermekek ellen megvalósított, elsősorban szexuális bűncselekményt elkövetőkhöz való hozzáállás, amelynek végpontja az értékként feltüntetett megtorlás vágya, és az iszony megfogalmazása, ez volt a hatodik dimenzió.

A hetedik vizsgált értékdimenzió a *Megtörtség, kiábrándultság, befelé fordulás*, erre az attitűdmezőre jellemző a börtön okozta depresszív, csalódott, összeroppant lelkiület kifejezése és hangoztatása. A siralmas életet nem becsülő és nehezen viselő attitűdöt mutató elítéltek kaptak magas pontszámot ebben a dimenzióban.

Azt tapasztaltuk, hogy az értékdimenziók szerinti összes eltérés a nők, férfiak és fiatalkoriak csoportjai között szignifikáns.

Összehasonlítva a női, a férfi és fiatal elítélte csoportokat, azt látjuk, hogy alapvetően eltérnek egymástól mind a felügyeletet érintő viszony, mind a

¹⁸ Az elméleti dimenziók száma eredetileg tizenhárom volt, ezek közül azonban matematikailag csak hét olyan értékdimenzió volt kimutatható, amelyek egyes itemei valóban egyazon értékaxiómára vezethetők vissza.

rabtársakra vonatkozó jellemző viselkedésminták tekintetében. A női fogvatartottakra alapvetően a konformitás, a személyzetnek való megfelelési vágy jellemző, míg a férfiak és a fiatalok többsége kifejezetten ellenálló a társadalmi normák többségével és a fogva tartóikkal.

Az erőszakos módszerekkel, fizikai erővel való konfliktus-megoldási mód a fiataloknál jellegzetesen elfogadott, ezzel szemben a férfiak és a nők többsége értékesebbnek és célravezetőbbnek gondolja a békés eszközök használatát.

Kifejezetten markáns különbség mutatkozik abban, hogy elfogadhatónak gondolják-e az elítélti csoportok a kiábrándultság érzésének kifejezését. Míg a férfiak többsége nem tartja vállalhatónak, a nők és fiatalok többsége nyíltan vállalja megtörtségét.

A szolidaritás szerepét legnagyobb arányban a nők hangsúlyozzák, de e tekintetben mindhárom vizsgált csoport többségének hasonló a véleménye.

A mások elnyomása és a gyengékkel szembeni erőfitogtatás mint értékelendő magatartás a fiataloknál kiemelkedő mértékben jelentkezik a nők és férfiak csoportjához képest, amelyekben viszont kifejezetten ritka ez a fajta hozzáállás, illetve ennek vállalása.

Ugyanígy a fiatalokra a legjellemzőbb a körükben elítélendőnek számító bűncselekmények elkövetőivel („pedofil”, „gyerekgyilkos”) szembeni durva agresszióról való pozitív gondolkodás, de mind a nők, mind a férfiak többségénél szintén jellemző a megtorlás helyesnek ítélése.

A homofóbia legnagyobb mértékben a felnőtt férfi elítéltek körében jellemző, a legkisebb arányban pedig a nők között elfogadott.

A nevelői kérdőívek alapján megállapítható, hogy ezek a fogvatartotti csoportok nem pusztán attitűdjeikben, hanem a börtönkörülmények között bevett magatartásformáikban is eltérnek. Börtönkörülményeik sem egyformák, és nagy a különbség a nemek és az életkorból fakadó eltérő szükségletek és igények szerint is. A rendszeres gyógyszerhasználat (nyugtatók) legnagyobb arányban a nők körében jellemző, azonban körükben a súlyos visszaélések nem számottevők. A felnőtt férfiak esetében kevesebb rendszeresen és legálisan gyógyszerfogyasztók aránya, de a durva visszaélések aránya jóval magasabb. A fiataloknál nem jellemző a gyógyszerfogyasztás.

A homoszexuális kapcsolat létrejöttének a női börtönben a legnagyobb a valószínűsége, ezt követi a fiatalok börtöne, a férfiaknál a legkisebb az esélye a homoszexuális kapcsolatok kialakulásának.

Bűnvádi eljárásban részesült a mintába kerülő férfiak 25,3, a fiatalok 12,1 százaléka, a nők között viszont egyáltalán nem szerepelt ilyen eset. Ez az

adat jól összeegyeztethető az elítéltek börtönszemélyzethez való hozzáállásával, a konformitás mértékével, amely a nők körében kiemelkedően magas.

Ha a különböző birtokolt tőkefajták tekintetében vetjük össze a vizsgált csoportokat, azt látjuk, hogy relatív szellemi fölény legnagyobb arányban a férfiak csoportján belül jellemzi az elítélteket (46,8 százalék), őket követik a nők (40,2 százalék), míg a fiatalkorúak körében a szellemi fölényrel jellemezhetőek száma kifejezetten alacsony (17,7 százalék). A börtöntapasztalatot vizsgálva (vagyis a börtönben töltött évek száma szerint) hasonló sorrendet találhatunk a csoportok között. A kapcsolati tőke a nők körében a legalacsonyabb (17,4 százalék), míg a fiatalkorúaknál (30,6 százalék) és a férfiaknál (31,9 százalék) nem tér el egymástól jelentősen. Ebből következtethetünk arra, hogy a bv. intézetbe kerültek közül társadalmi helyzetüket és szociális környezetüket tekintve a nők vannak a leginkább kiszolgáltatva, magukra hagyva. Bár a fiatalkorúak családi háttere jellemzően sokszorosan veszélyeztető közeg¹⁹, mégis van, vannak olyan kapcsolataik, kötődéseik, amelyek valamiféle biztonságot, támaszt jelentenek számukra a kikerülésük előtt, alatt és utána.

Fizikai fölény a férfiak és fiatalok csaknem egyharmadát jellemzi, a nőknek kevesebb mint egyötödét. Ez nem meglepő, hiszen a fizikai erőfölény mint érdekérvényesítési eszköz a nők körében nem jellemző. Anyagi fölényrel bíró fogvatartottak arányában nincs szignifikáns különbség nők, férfiak és fiatalok között.

A kérdezőbiztosokkal kitöltetett kérdőívek szerint a kérdés folyamán a nők nyíltak meg a legnagyobb mértékben, a fiatalok pedig a legkevésbé. Ez a bizalom kérdéskörét érintheti, és mutathatja, hogy a nők csoportja van a leginkább bizalommal más emberek iránt, de mivel a kérdezőbiztosok mind-egyike nő volt, nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket – lehet, hogy férfi kérdezőkkel más eredmények születtek volna e téren.

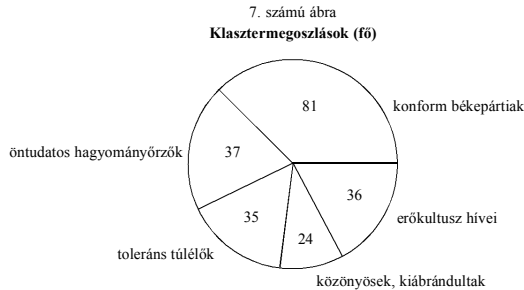
Értékválasztási minták szerint kirajzolódó csoportok jellemzői

A férfi, női és fiatalkorú börtönbeli szubkultúrák közötti különbségek mellett azt is feltételeztük, hogy az egyes ember által vállalt vélemények és megnevezett értékek, elutasított és megvetendőnek minősített tulajdonságok összefüggésbe hozhatók azzal, hogy a véleménynyilvánítók hol foglalnak helyet a rabhierarchiában, és a tipikus válaszok talán származás szerint is elválasztha-

¹⁹ Solt Ágnes: Peremen billegő fiatalok. BMK Füzetek, 2007. február

tók egymástól.²⁰ Azt is feltételeztük, hogy ezek az attitűdök és értékek nem függetlenek egymástól, azaz egy értékdimenzióban elért pontszám és egy másik értékdimenzióban elért pontszám között összefüggés van, így tipikus értékdimenzió-konstellációk kirajzolódását vártuk, amelyek alapján tipizálni tudjuk az elkülönülő attitűdmintázatokat. Ennek vizsgálatára egy klaszteranalízis segítségével kerítettünk sort. Az elemzés eredménye öt különböző, jól megragadható csoport, amelyek az értékválasztásukban és a vizsgált attitűdökben elválaszthatók egymástól, és tisztán látszik az egyes csoportok karakterisztikája is.

Az öt különböző értékdimenzió-mintázat alapján elneveztük a klasztereket: 1. közönyösek, kiábrándultak; 2. az erőkultusz hívei; 3. konform békepártiak; 4. öntudatos hagyományörzők; 5. toleráns túlélők (7. számú ábra).

Kik tehát azok, akik egy-egy klaszterhez, vagyis csoporthoz tartoznak?

Összességében azt tapasztaltuk, hogy az értékválasztások nyomán kirajzolódó csoportok csak részben állnak összefüggésben a nemmel, korral, illetve származással, és azt sem jelenthetjük ki, hogy egyfajta értékválasztás a hierarchia egy szintjéhez kapcsolódik. Megfigyelhető, hogy minél kevésbé központi tényező az erőszak egyfajta értékválasztás-nyalábban, annál inkább függetlenek ezek a klaszterek a rabhierarchiától.

²⁰ Korábbi kutatási eredmények is azt mutatták, hogy a börtönkörülmények közé való beilleszkedés sikerének záloga mindenekelőtt a szemléletmód, a személyes szükségletek, a készségek és képességek, a börtön pedig nem fogható fel egységes környezetnek. Kenneth Adams: i. m.

A pszichológiai agressziómérő kérdőív²¹ eredményei szoros összefüggést mutatnak az értékdimenzió-mintázatokkal, vagyis az öt klaszterrel. Az érték-választás-dimenzió öt típusa az agresszió tekintetében is szignifikánsan eltér egymástól²². Az interpretálhatóság kedvéért az agressziómérő skálákon kapott eredményeket négy egyenlő részre osztottuk (az 1-es érték a legalacsonyabb, a 4-es érték a legmagasabb agresszivitást mutatja), s e csoportosítás szerint értékeltük az agresszió szintjét. Így az látszik, hogy az öt csoportban milyen mértékű agresszivitás dominál.

A következőkben az öt értékmintázat-csoportot mutatjuk be.

A közönyösek, kiábrándultak csoportja

Jellemző értékek, attitűdök

A legjellemzőbb a konformitás, a felügyelet és nevelők iránti lojalitás hiánya, sőt mint érték jelenik meg az ettől való elhatárolódás, egyfajta antikonformizmus. Ez azonban nem feltétlenül jár erőszakos jellegű szabályszegésekkel, csupán a véleménynyilvánításban érhető tetten. Kivülmaradás tapasztalható a rabtársakra vonatkozó szolidaritás tekintetében is.²³ Jellemző viszont a hányattatott életre és a megveselő, nehéz sorsra utalás, az ennek következtében kialakult depresszív, lemondó, rezignált életérzés, a megtört ségre vonatkozó kijelentésekkel való azonosulás.

A közönyösek, kiábrándultak csoportjába tartozók egyéb jellemzői

Felnőtt férfiak, kisebb arányban pedig fiatal férfiak alkotják ezt az értékválasztások által kialakult csoportot, női fogvatartottak egyáltalán nincsenek. A származás nem jellemző, és a hierarchiában elfoglalt hely szerinti megoszlás is széles. Azt mondhatjuk, hogy a hierarchia legtetetjén, illetve legalján elhelyezkedők nem találhatók meg a kiábrándultak, közönyösek csoportjában, az alkalmazkodók és katonák azonban nagy arányban.

21 Az eredeti kérdőív: Arnold H. Buss – Mark Perry: The aggression questionnaire. Journal of Personality and Social Psychology, vol. 63, 1992, pp. 452–459., amelyet Gerevich József és társai adaptáltak: Czobor Pál – Bácskai Erika – Gerevich József: A Buss–Perry agresszió-kérdőív magyarországi adaptációja és általánosíthatóságának vizsgálata. *Psychiatria Hungarica*, 2006/21., 18. o.

22 A hosztilitás dimenzióját itt nem vizsgáltuk, mert nem találtuk érvényesnek a börtönpopulációban.

23 Flanagan hasonlóan ehhez azt találta, hogy a fogvatartottak problémamegoldásuk során nem gondolkodnak az egymással való kooperálásban, inkább maguk próbálják megoldani a felmerülő nehézségeket. Flanagan, 1980. Hivatkozva: Kenneth Adams: i. m.

A fizikai erőfölényben lévők aránya itt a legmagasabb, a csoport majdnem fele erősebb az átlagnál. Ezzel ellentétben anyagi fölényrel jellemzően kilencvenkét százalékban nem bírnak a közönyösök, kiábrándultak. Csaknem kétharmaduknak jelentős börtöntapasztalata van. Mint korábbi kutatásokból tudjuk, a börtönben eltöltött évek száma egyenesen arányos a befelé forduló, rezignált, lemondó és kiábrándult hozzáállás kialakulásával, így ez a tény egyáltalán nem meglepő²⁴.

A pszichológiai teszt eredményei

A közönyösök, kiábrándultak körében a fizikai erőszak szintje és aránya kifejezetten magas, a csoport tagjainak ötvenhárom százaléka a fizikai agresszió mérőskáláján magas értékeket ért el. Összesen tizennégy százalék tartozik a legagresszívabbak közé²⁵. Verbális agresszivitásuk tekintetében szintén erőszakosnak bizonyulnak. Az agresszivitás fizikai és verbális aspektusától eltérően a düh-skálán nem értek el jellemzően magas pontszámot, a legdühösebbek közé²⁶ egyáltalán nem került csoporttag.

Az erőkultusz hívei

Jellemző értékek, attitűdök

Az erőkultusz híveinek legjellegzetesebb vonásuk, hogy értékként határozzák meg mások elnyomását. A motiváció fő eleme a hatalomvágy, a gyengék semmibevétele, kihasználása, büntetése, a sérelmek megtorlása, a fizikai erő és az erőszak felértékelése és alkalmazása erőteljesen tükrözi a csoport tagjainak értékválasztását. A csoport erősen kirajzolódó karakterisztikájához tartozik a fizikai erő mint konfliktusmegoldó eszköz egyedülükénti választása, ezzel párhuzamosan pedig a szóbeli egyeztetésre, megbékélésre való törekvés elutasítása. Az előző csoporttal, a közönyösökkel ellentétben ez a csoport markánsan kirajzolódó értékválasztás-határok között helyezhető el. Erőszakos, kérlelhetetlen és empátiamentes profilt mutatnak fel magukról. A csoportkarakterisztikára jellemző a kiábrándultság, a lelki megtörtség kifejeződése is.

²⁴ Solt Ágnes: Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. Börtönügyi Szemle, 2009/2., 77–98. o.

²⁵ A legagresszívabbaknak azokat nevezzük, akik az agressziómérő skálán elért pontok felső kvartilisébe tartoznak.

²⁶ A legdühösebbeknek nevezzük a düh-skálán elért pontok felső kvartilisébe tartozókat.

Az erőkultusz híveinek csoportjába tartozók egyéb jellemzői

A csoportba jellemzően fiatalok, származás szerint pedig a magukat romának vallók vannak túlnyomó többségben. A hierarchia megoszlása szerint az alsó harmad dominál. Az áldozatok, vagyis a hierarchia legalján lévők 36 százaléka ebbe az értékválasztás-dimenzióba helyezhető. Utóbbi állítás elsőre talán megdöbbentő és nem várt, de feltételezhető, hogy az elnyomottak jó része az idő múlásával kényszerűen azonosul a fölöttük hatalmat gyakorló, őket kiszigerelő fogvatartott-társaik vélekedéseivel, attitűdjével.

A fizikai erőfölény gyakoribb az erőkultusz hívei között, mint a minta egészében, csaknem negyven százalékukra jellemző. Ezzel ellentétben a szellemi fölény kifejezetten nem jellemző a csoportra, hetvennyolc százalékban ennek híján vannak. Egyrészt az ifjú kor, másrészt a kommunikációs inkompetencia magyarázhatja a fizikai erő és erőszak választását a konfliktusmegoldásban. Az iskolázottság, pontosabban az iskolázatlanság mértéke a csoportnál a legszembevetőbb: a csoportba tartozók nyolcvanegy százaléka nem fejezte be az általános iskolát, érettségije mindössze egy elítéltnek van.

A pszichológiai teszt eredményei

A pszichológiai agressziómérő kérdőív eredményei szerint az erőkultusz hívei, nem meglepően, a legmagasabb értékeket érték el a skálán. A fizikai agressziót tekintve kifejezetten magas szinten lévők aránya körükben hetvenhét százalék. A düh különösen jellemző a csoportra. Szintén kiemelkedően magas a verbális agresszió szintje: nyolcvanhárom százalékukra jellemző.

Konform békepártiak

Jellemző értékek, attitűdök

A csoport legfontosabb értékválasztása a konformitás, vagyis a büntetés-végrehajtásban dolgozókkal való együttműködés, a felügyeletnek és nevelőknek való megfelelési vágy. Erősen meghatározza még a csoport karakterisztikáját a választott konfliktuskezelés módja: előnyben részesítik a verbális problémamegoldást, a szóbeli megegyezést, a megállapodásokat, ezzel párhuzamosan pedig elvetik az erőszakos viselkedést. A csoporttagok az egymás iránti szolidaritást értékelték, mások elnyomását pedig elutasítandó magatartásmódként értékelik.

A konform békepártiak csoportjába tartozók egyéb jellemzői

A konform békepártiak között jellemzően nőket találunk. A származás szerinti megoszlás nem jellemző. A hierarchiában való elhelyezkedés szerint a középső harmad dominál. A fizikai erőfölény jóval kevésbé jellemző itt, mint a minta egészében.

A pszichológiai teszt eredményei

A fizikai agresszió szintje kifejezetten alacsony, a békepártiak 52,6 százaléka a legalacsonyabb értékeket kapta az agressziómérő skálán. A verbális agresszió szintje is nagyon alacsony, és a düh sem kifejezetten jellemző a konform békepártiakra.

Öntudatos önérvényesítők

Jellemző értékek, attitűdök

Az öntudatos önérvényesítők profiljába leginkább a magabiztos, domináns és irányító típusú fogvatartottak kerültek, akik saját véleményüket mindenkivel szemben fenntartják, és különösen fontos számukra az önálló gondolkodás. A hagyományosan tisztességes és becsületes emberképhez tartozó tulajdonságokat tartják fontosnak, ezek megszegését megvetik. Így körükben fontos vonás a homoszexualitástól való távolságtartás, ódzkodás, éppígy jellemző a gyermekek elleni bűncselekmények elkövetői iránti mélységes gyűlölet. Jellemző továbbá a lelki megtörtségnek való ellenállás és az önerő hangsúlyozása.

Az öntudatos önérvényesítők csoportjába tartozók egyéb jellemzői

Az öntudatos önérvényesítők legnagyobb arányban felnőtt férfiak. Ennél a csoportnál sem jellemző a származás szerinti megoszlás. A hierarchia tetején lévő elitáltak ötven százaléka idesorolható, de nagy számban megtalálhatók más szinteken elhelyezkedők is. Érdekes módon arányukat tekintve a bántalmazottak vannak jelen a második leggyakrabban: huszonkilenc százalékuk tartozik az öntudatos önérvényesítők közé. Ez azzal magyarázható, hogy a csoportba kerülő fogvatartottak között vannak olyan emberek, akik kiközösített, bántalmazott rabbá válnak, mert miközben makacsul ragaszkodnak népszerűtlen elveikhez, nem birtokolják a szükséges tőkét ahhoz, hogy infor-

mális hatalomhoz juthassanak. Kapcsolati tőkéje a csoporttagok egyharmadának van, ez magasabb arányú, mint a minta egészében. Ennek magyarázata lehet a másokat irányító képességük és önállóságuk. A szellemi fölény birtoklása szintén magasabb arányban fordul elő a körükben, csakúgy, mint a viszonylag magas iskolai végzettség.

A pszichológiai teszt eredményei

Az agressziómérő pszichológiai teszten ez a csoport is jellegzetes, más csoportoktól elkülönülő értékeket vett fel. A fizikai agresszió szintje körükben viszonylag magas. Az öntudatos önérvényesítőkre alapvetően nem jellemző a düh. Verbálisagresszió-szintjük azonban kifejezetten magas.

Toleráns túlélők

Jellemző értékek, attitűdök

Értékválasztásaik alapján a leginkább szabadelvű, nyitott nézeteket valló fogvatartottakból állnak össze, körükben a büntetés, megtorlás és az elnyomás kifejezetten elutasított és megvetett magatartásformák, a homoszexualitás érthető és elfogadható, és problémamegoldó technikaként csak az erőszakmentes kommunikáció jöhet szóba. Kifejezetten elutasítják a kiábrándult, megtört, közönyös hozzáállást.

A csoportba tartozók egyéb jellemzői

A toleráns túlélők legnagyobb arányban nők. Jellemzően nem roma származású magyarok, és a hierarchia középső harmadában foglalnak helyet. A toleráns túlélők között az átlagnál magasabb arányban szerepelnek az olyan bűncselekmények elkövetői, akiket a többiek megbélyegeznek, megvetnek a tettük miatt (például a gyermekbántalmazásért és nemi erőszakért elítéltek). Ezzel egybecseng, hogy az átlagnál alacsonyabb a kapcsolati tőkéjük. A csoportban az anyagi fölényel bírók (csaknem egyharmad) jóval nagyobb arányban fordulnak elő itt, mint a minta egészében. Ez az anyagi fölény is hozzájárulhat ahhoz, hogy távol tartsák magukat a kiábrándult és megtört életérzéstől. A toleráns túlélők börtöntapasztalata jóval alacsonyabb bármely más csoporténál, a szellemi fölény azonban a csoport ötven százalékánál előfordul, ami messze felülmúlja a minta egészében tapasztalt arányt, amely

mindössze 36 százalék. Az iskolai végzettséget vizsgálva hasonló aránypárt figyelhetünk meg: az e csoportba tartozók a legiskolázottabbak, csaknem harmaduk legalább érettségizett.

A pszichológiai teszt eredményei

A toleráns túlélők a legkevésbé agresszívak a pszichológiai teszt szerint. Hatvanöt százalékuk a fizikaiagresszió-skálán a legalacsonyabb értékeket veszi föl, ez azt jelenti, hogy körükben egyáltalán nem jellemző a testi erőszak. Esetükben egyetlen vizsgált pszichológiai mérőskálán sem mutatható ki agresszivitás.

A cigány és a nem cigány származású magyar elítéltek közötti attitűdkülönbségek

Az elítéltek mentalitása az életkor és a származás tükrében

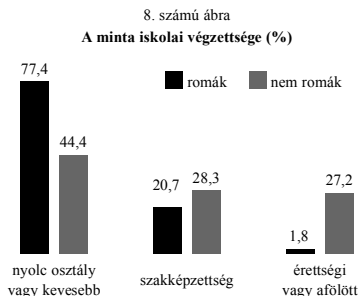
Elsőként néhány demográfiai tényezőt és egyéb jellemző megoszlását vázoljuk a származás szerint megbontott mintánkban, majd bemutatjuk az etnikai hovatarozással és életkorral összefüggésben álló attitűd- és értékítéletbeli sajátosságokat.²⁷

A mintába kerülő elítéltek legmagasabb iskolai végzettségének megoszlását mutatja a 8. számú ábra.

A származás szerint az iskolai végzettség-beli drasztikus különbségek, bár összefüggésben állnak az életkori megoszlással, nem magyarázhatók csupán azzal. A teljes börtönpopulációban, így a mintában is jóval alacsonyabb az iskolázottság a magyar lakosság átlagánál, még ezen belül is szembetűnő azonban a roma elítéltek iskolázatlanságának mértéke, amely rengeteg egyéb hátrányt okoz számukra nemcsak a kinti világban, de a börtön falain belül is – mint látni fogjuk. A roma elítéltek több mint háromnegyede nyolc osztályt vagy annál kevesebbet végzett, és mindössze 1,8 százalékuk érettségizett, miközben a nem roma fogvatartottak több mint negyede szerzett legalább érettségit, és kevesebb mint fele nem tanult tovább a nyolcadik osztály után.²⁸

²⁷ A nemzetközi kutatások közül elsősorban az Egyesült Államok afro-, hispanoamerikai és fehér fogvatartottak körében végzett kutatások eredményeivel vetjük össze a cigány és nem cigány származású magyar elítéltek jellemzőire vonatkozó eredményeinket. Az összehasonlíthatóság magyarázata nem más, mint társadalmi megítélésük és hasonló szocioökonómiai körülményeik: a társadalmi kirekesztettség, elutasítottság, a peremhelyzet, a rasszjegyek és az aluliskolázottság.

²⁸ A férfiak között is látható a roma és nem roma elítéltek közötti különbség iskolai végzettség tekintetében. A fiatalok hatás kiszűrése után is megegyező a tendencia.

Életkori megoszlás

A romák több mint négyötöde negyven éven aluli, több mint fele huszonhárom évesnél fiatalabb, ami azt jelenti, hogy a vizsgált börtönpopuláción belül az életkor előrehaladtával egyre kisebb arányban találunk roma elítélteket, és egyre több a nem roma. Ugyanígy: minél fiatalabb fogvatartotti kört nézünk, annál nagyobb arányban találhatók roma származású magyarok közöttük. Ezt a megoszlást indokolják az ismert demográfiai trendek²⁹ és a társadalmi környezet: a mélyszegény, többgenerációs munkanélküli, diszkriminált roma családok tragédiájának egyik tünete lehet a fiatal elítéltek etnikai hovatartozásának ilyenén aránya. Jellemző, legsúlyosabb bűncselekményeik megoszlását a 9. számú ábra mutatja.

A mintában a kisebb súlyú bűncselekményeket a romák nagyobb arányban követik el, míg emberölést a nem roma fogvatartottak csaknem fele követett el³⁰. A roma elkövetők legnagyobb része egybek között testi erőszak elkövetéséért tölti büntetését, ez a bűncselekmény-kategória a nem romákra nem jellemző.

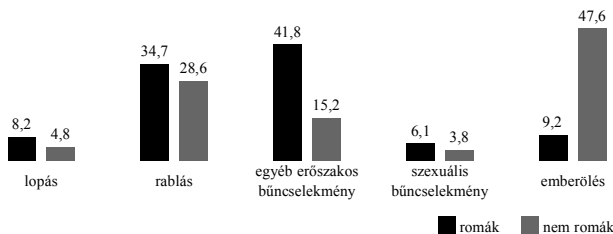
Fegyelmi eljárás

Fegyelmi eljárásban a roma elítéltek többségének (54 százalék) legalább már egyszer volt része, ezzel szemben a nem romák egyharmad részéről (33 százalék) mondható el ez. Gyanakodhatnánk a felügyelet és a fogvatartottak kö-

²⁹ A roma népesség kormegoszlása.

³⁰ Mint korábban említettük, a minta a börtönpopulációra bűncselekmények tekintetében nem reprezentatív.

9. számú ábra
Jellemző legsúlyosabb bűncselekmény (%)

zötti kapcsolat minőségi különbségére, más kérdések tekintetében azonban az látszik, hogy a különbség nem a személyzet diszkriminatív magatartásából fakad, hiszen a nevelővel, felügyelettel való kapcsolat tekintetében nincsen szignifikáns különbség a két csoport között. Így arra következtethetünk, hogy a roma fogvatartottak számára a börtönkörülmenyekhez való alkalmazkodás nehezebb. E különbség valószínűleg összefüggésben van a ténynyel, hogy a fiatalokúak – akik számára életkori sajátosságaikból fakadóan a legelviselhetlenebb a börtönlét – nagy arányban roma származásúak.³¹

Börtöntapasztalat

A börtönben eltöltött évek száma átlagosan a nem roma elítéltek körében magasabb a mintában. Ez az arány mind az életkorral, mind pedig a bűncselekménnyel összefüggésbe hozható. Ha csak a férfiakat vizsgáljuk, kiszűrve az életkori hatást, akkor a börtöntapasztalat fokában nincs különbség a roma és nem roma elítéltek között. Tehát a romák kisebb börtöntapasztalatát a fiatalokúak magasabb aránya okozza.

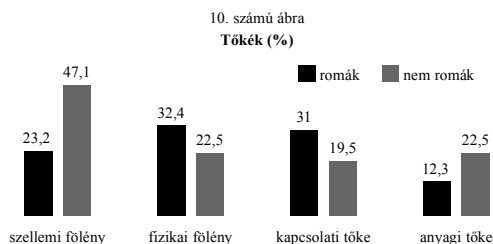
Visszaesők aránya

Mind a börtönben töltött évek számát, mind az életkori megoszlásokat tekintve feltételezhetnénk, hogy a visszaesők aránya a nem roma elítéltek körében nagyobb, mégsem így van. A roma fogvatartottak többsége visszaeső (56 szá-

³¹ Ebben a kérdésben is látható a férfiaknál a roma és nem roma elítéltek közötti különbség a fegyelmi-elvetett arányát tekintve. A fiatalokú hatás kiszűrése után is megegyező a tendencia.

zalék), míg a nem roma elitáltaknak csak kisebbik része (43 százalék)³². Ennek okai sokrétűek, és részben összefüggnek bizonyos attitűdbeli jellegzetességekkel is, amelyekről később lesz szó.

Ha a származás szerint nézzük az érdekérvényesítéshez felhasznált tőkét, azt láthatjuk, hogy a roma elitáltak között a fizikai erőfölénnyel és a kapcsolati tőkével bírók aránya nagyobb, míg a nem romák körében a szellemi és az anyagi tőke birtoklása gyakoribb. Ez azt jelenti, hogy míg a roma fogvatartottak között többen a fizikai erejükkel és kapcsolataik segítségével igyekeznek elérni azt, amit akarnak, addig a nem romák a szellemi, illetve anyagi előnyüket használják fel inkább³³ (10. számú ábra).

A főbb jellemzők után az értékeket és az attitűdöket vetjük össze a vizsgált alcsoportok között.

A feltevéseink az volt, hogy az attitűdkérdések vonatkozásában, azaz a mentalitásban mind az életkor szerint, mind pedig a származásból fakadó kulturális és szocializációs különbségek okán kialakulnak olyan mintázatok, gyakoriságok, amelyekben a vizsgált csoportok eltérnek egymástól.³⁴ Mivel jelentős eltérést okoz önmagában a korcsoporthoz való tartozás³⁵, ezért az életkor-

32 Az afroamerikaiak és hispanoamerikaiak is – a romákhoz hasonlóan – felülreprezentáltak a visszaesők között. Myers – Levy: i. m.; Coe: i. m. Hivatkozva: Kenneth Adams: i. m.

33 Ha a tőketípusokat vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy az életkor egyetlen tőketípust befolyásol, mégpedig a kapcsolati tőkét, amely a fiatalok esetében sokkal magasabb, mint a nem romák esetében, így a teljes minta arányait is eltolják. Férfiak esetében ebben az aspektusban különbség nem tapasztalható.

34 Feltevéseinket megerősítette, hogy korábbi kutatások szerint három importációs tényező börtönadaptációra való hatása meghatározó: az életkor, a faji hovatartozás és az iskolázottság. Angela R. Gover – Deanna M. Pérez – Wesley G. Jennings: i. m.

35 Jensen és Jones a prizonizációra ható összes vizsgált tényező közül az életkorral találta a legszorosabb összefüggést. Gary F. Jensen – Dorothy Jones: Perspectives on Inmate Culture: A Study of Women in Prison. Social Force, vol. 54, no. 3, 1976

és a származás-háttérváltozókat és e változók hatásait egymással párhuzamosan és egymás viszonylatában vizsgáltuk többdimenziós elemzéssel. A mintába kerülő elítéltek életkora szerint három korcsoportot hoztunk létre az eloszlást figyelembe véve. A mintába kerülő legfiatalabb fogvatartott tizenöt éves volt, a legidősebb hatvankettő. Az első csoport a 15–22 éveseket tartalmazza, a második a 23–39, a harmadik pedig a 40–62 éveseket. Nézzük, az életkor hogyan és milyen irányban befolyásolja egy elítélt vélekedését az elfogadott és nem elfogadott viselkedésformák tekintetében, a fogvatartott-társai megítélésében és az önmagával kapcsolatos meggyőződéseiben és érzelmeiben!

A teljes mintára jellemző, hogy a fogvatartottak az életkor előrehaladtával egyre gyakrabban érzik úgy, hogy a belső feszültség levezetésére gyógyszerrel kell szedniük. A roma származású magyaroknál minden életkori csoportban szignifikánsan magasabb ennek aránya (összesen a romák 36, a nem romák 18,3 százaléka).

Magyarországon a bv. intézetekben az egyik legsúlyosabb probléma a fogvatartottak körében a gyógyszerekkel, elsősorban pedig a Rivotril nevű nyugtatóval való visszaélés. A gyógyszerelés, „rivózás” a fiatal roma származású magyarok körében a leginkább elfogadott, és az idősebb, magyar elítéltek körében a leginkább elutasított. Az életkor előrehaladtával azonban a teljes mintáról megállapítható, hogy a gyógyszerelés egyre kevésbé elfogadott.

Hasonló tendencia rajzolódik ki, amikor a nyugtalan, feszült, ideges elítéltek gyakoriságát vizsgáljuk. A származás szerinti megoszlás alapján azt találjuk, hogy a roma származású magyarok minden korosztályban sokkal nagyobb arányban vallanak kirobbanó feszültségérzetről. Ez az eltérés összefüggésbe állítható a nyugtató hatású szerek használatának elfogadottságával³⁶. Az attól való félelemérzet, hogy a feszültség egyszer kirobban, a roma származású magyarok körében a korral csak kismértékben csökken, ellentétben a magyarokkal, akiknél erőteljes ez a változás (a teljes mintában összesen a romák 81,5, a nem romák 50,6 százaléka). Úgy tűnik, a mintába kerülő cigány embereknek alacsonyabb a frusztrációs toleranciájuk, lazábbak az indulati fékjeik, magasabb az impulzivitásuk. Ezt egyebek között magyarázhatja a folyamatosan megélt egzisztenciális reménytelenség és a

36 Ellentétben áll azonban azzal a kutatási eredménnyel, amely szerint (faji különbözőség alapján) az – általunk a cigány etnikumhoz tartozó elítéltekkel párhuzamba állított – afroamerikai fogvatartottak körében az érzelmi zavar előfordulási gyakorisága jóval alacsonyabb fehér társaikénál. Ezt az afroamerikai fogvatartottak magasabb rezilienciaszintjével (rugalmas pszichológiai ellenálló képesség) magyarázták. Megállapították, hogy a feketék a fehéréknél jóval kevésbé hajlamosak börtönkörülmények között az érzelmi összeomlásra. Kenneth Adams: i. m.

rendszeres diszkrimináció. Valószínűsíthető továbbá, hogy a családdal való kapcsolattartás hiánya, illetve a családtól való elszakítottág súlyosabb teherként nehezedik ezen alminta tagjaira³⁷.

A mintába kerülő romákra jellemző az is, hogy azt gondolják: mivel úgysem történhet semmi az ő akaratuk szerint, ezért minden mindegy, vagyis a teljes feladás, passzivitás, rezignáltság mutatható ki náluk. E lemondó, reménytelenséget és keserűséget tükröző állítást a fiatalok vallják legnagyobb arányban magukénak. Az idősebb korcsoportokban már élesen elválík a roma származású magyar és magyar elítéltek körének érzelmi állapota. A nem romák körében egyre kevésbé jellemző ez a fajta depresszív állapot, míg a roma fogvatartottaknál az idősebb korcsoportban jelentősen megugrik az ekként gondolkodók aránya (összesen a romák 36,6, a nem romák 21,8 százaléka). Mind az iskolázottsági adatokból, mind pedig a kilátástalanság és reményvesztettség érzésének előfordulási gyakoriságából látszik, hogy még a börtönnépességen belül is egzisztenciálisan vélhetően rosszabb helyzetben vannak a romák a nem romáknál.

Fordított tendencia mutatkozik, ha azt vizsgáljuk, hogy az elítéltek milyen arányban gondolják úgy, hogy bármi áron kiállnak magukért, ha sérelem éri őket. Ebben az attitűdkérdésben a fiatalokúak a legvehemensőbbek, vagyis a körükben a legjellemzőbb, hogy megtorolják a támadást még akkor is, ha annak következményei súlyosak és nem kívántak. Ez a fajta mentalitás az életkor előrehaladtával egyre ritkábban fordul elő. Ha a származás szerint főlbontva vizsgáljuk meg a kérdést, azt találjuk, hogy a roma származású magyaroknál a sérelmeket bármi áron megtorló mentalitás minden korcsoportban jóval magasabb a magyarok körében előfordulónál, sőt, a második korcsoporthoz képest a harmadikban szignifikánsan nem is csökken az így gondolkodók aránya (összesen a romák 54,9, a nem romák 34,5 százaléka). A sérelmek el nem feledése, a bosszúvágy és az elégtételvétel vágya az alacsonyabb reziliencia-³⁸ szintre utalhat, azaz a frusztrációkkal és kudarcokkal szembeni rugalmas ellenálló képesség gyengéjére.

37 Ezzel párhuzamba állíthatók azok a korábbi kutatási eredmények, amelyek igazolták, hogy a családtól való elzárttság a hispanoamerikai fogvatartottak körében gyakoribb, mint a fehérek között. Megállapították, hogy a vizsgált csoport tagjai jobban szenvednek a családi kötelek hiányától. Johnson, Carroll, 1974, 1982. Hivatkozva: Kenneth Adams: i. m.

38 A reziliencia a sikeres alkalmazkodás folyamata, képessége, vagy kimenete a kihívást jelentő vagy fenyegető körülmények ellenére. Ann S. Masten – Margaret O'Dougherty Wright: Cumulative risk and protection models of child maltreatment. In: Robbie B. B. Rossman – Susan M. Rosenberg (eds.): Multiple victimization of children: Conceptual, developmental, research and treatment issues. Haworth Press, New York, 1998

Az egyik markáns különbség – az életkor és a származás szerinti csoportok függvényében egyaránt – a fizikai erő mint legfőbb érdekérvényesítő eszköz elfogadottságában rejlik. A korcsoportokat vizsgálva szembevető a fiataloknál kiugróan magas erőszak-kultusza.³⁹ A fiatalok között a származás szerint nincs jelentős különbség, egyre idősebb korban azonban az eltérés fokozatosan növekszik a roma származású magyarok javára. A minta egészében összességében az látható, hogy a fiataloknál az erőszakkal és agresszív magatartással való érvényesülés elfogadott és meghatározó, az évekkel azonban ez a vehemencia jelentősen csökken (összesen a romák 36,6, a nem romák 16,7 százaléka).

Ugyanígy azok, akik elmondásuk szerint bárki ellen vállalják a konfliktust, legnagyobb arányban az első és második korcsoportba tartozó roma származású magyarok voltak. A származás szignifikáns és nagyarányú különbséget okoz e kérdés tekintetében a teljes mintán belül. Az látszik, hogy az erőszak konfliktusmegoldásként való alkalmazása a mintába kerülő romák körében kulturálisan elfogadottabb, megengedettebb, ennek magyarázata pedig az, hogy társadalmi helyzetben jellemzően nincs fejlődési, de még elmozdulási lehetőségük sem.⁴⁰

Azok az elítéltek, akik nem látnak kivétlenül a gyenge emberek gyengeségének kihasználásában, jellemzően fiatalok. Az ebbéli gondolkodásban a különbségre mindenekelőtt az életkor van hatással. Ez a fajta erőlködés nem pusztán a fizikai erő tisztelgésén alapul, hanem kiegészül egy olyan mentális elemmel, amely magában foglalja a bárminemű gyengeségre (és az érzelmek idetartoznak) vonatkozó mélyes megvetést és elzárkózást is.

Az anyagi érdekből való barátkozás elfogadottságának mértéke csökken a korról. Szignifikáns különbség az első korcsoportban van származás szerint, legnagyobb, kiemelkedő arányban a roma fiatalok körében elfogadott az anyagi érdekek motiválta „barátság” (összesen a romák 50, a nem romák 35,8 százaléka).

Hasonló elrendeződés látszik annak megítélésében is, hogy bűn-e lopni az anyagilag jobb helyzetű elítélttárustól. A cselekedet elfogadottsága az életkorral csökken. A roma származású magyarok körében jóval gyakoribb az összes

³⁹ Ezzel egybecsengenek nemzetközi kutatási eredmények, amelyekben bebizonyosodott, hogy a fiatalok fogvatartottak jóval nagyobb arányú szabályszegést követnek el, mint idősebb társaik. Toch – Adams, 1989. Hivatkozva: Kenneth Adams: i. m.

⁴⁰ Kutatások szerint az (általunk a romákkal párhuzamba állított) afroamerikai fogvatartottak a börtönben nagyobb arányban követnek el erőszakos cselekedeteket. Az eredményeket a szerzők úgy interpretálták, hogy a különbség oka az erőszakos szubkultúrában, a kinti fekete kultúrában rejlik. Harer – Steffensmeier, 1996. Hivatkozva: Anthony E. Bottoms: *Interpersonal Violence and Social Order in Prisons*. Crime and Justice, vol. 26, 1999

korcsoportban, a fiataloknál kiemelkedően (összesen a romák 38,4, a nem romák 11,7 százaléka). A különbségek minden bizonnyal szintén kulturális okokra vezethetők vissza, vagyis a különböző értékek elfogadottságának és beágyazódottságának eltéréseiből fakadhatnak.

Mind magára, mind a társadalomra nézve az a legveszélyesebb ember, akinek nincs veszténivalója, akiben nincs gát, nincs félelem. Azok az elítéltek, akik így vallottak saját érzelmükről, magasan kiugró arányban a roma származású magyar fiatalok voltak. A legkevésbé jellemző ez a fajta érzület a harmadik, legidősebb korcsoportba tartozó magyar fogvatartottak körére (összesen a romák 54,9, a nem romák 40,5 százaléka).

A valaki más iránt érzett felelősség az életkor növekedésével ellentétes irányban változik a származás függvényében. A magyarok esetében folyamatosan nő a felelősségérzet, míg a roma származású magyarok esetében idősebb korra jelentősen csökken (összesen a romák 50,3, a nem romák 30,6 százaléka). Ez az eredmény tendenciájában és a háttérben húzódó okok szempontjából is párhuzamba állítható a kiábrándultsággal, a reményvesztettség-érzéssel kapcsolatos megfigyelésekkel.

Annak fényében, hogy az idősebb roma származású magyar elítéltek nagy arányban jellemző a megkeseredettség és reményvesztettség, a felelősségvállalás megtagadása már érthetővé válik, ám így is rengeteg kérdést vet fel. Elsősorban a visszaesés valószínűségéről és a büntetés-végrehajtás gyakorlatának latens következményeiről vonhatunk le következtetéseket.

A rabhierarchia alján a gyermek elleni erőszakos bűncselekmények elkövetői állnak. Az elítéltek legnagyobb része megveti és kerüli, rosszabb esetben folyamatosan bántalmazza ezeket az embereket. A „pedofilokat”, „gyerekgyilkosokat” övező gyűlölet és megvetés nem változik jellegzetesen a korcsoportok szerint, jelentős különbség fedezhető fel azonban a származás szerinti megoszlást nézve. A gyűlölet és a megtorlás vágya a roma származású magyaroknál sokkal nagyobb arányban fordul elő, mint a magyaroknál⁴¹ (összesen a romák 93,9, a nem romák 81 százaléka). A szenvedésük láttán ébredő sajnálat enyhén, de lineárisan növekszik a korrall párhuzamosan.

Ha azt feltételezzük, hogy a különböző korcsoportokhoz tartozó elítéltek különböző mentalitása a megélt életévek gyarapodása miatt változik – nem

⁴¹ Kutatások szerint az afroamerikaiak és fehérek között az agresszivitás és a szexuális bántalmazás előfordulási gyakoriságában szintén különbség mutatkozik. Az agresszív és erőszakos magatartás előfordulása a feketék körében jóval jellemzőbb, míg a fehérek nagyobb arányban válnak áldozattá. A faji különbségeket magyarázó leírások jó része a szubkulturális különbségekhez nyúlik vissza, megemlíti ve az életkorbeli eltéréseket a tanulás és a fejlődés folyamataiban. Kenneth Adams: i. m.

pedig a társadalmi környezet változását jelzi és nem generációs váltásról van szó –, akkor a származás szerinti bontást tekintve a következő konklúziókra juthatunk, amelyek további kérdéseket vetnek fel (2. számú táblázat). Ha azonban azt feltételezzük, hogy a vizsgált attitűdök nem az életkorral arányosan változnak, hanem egy-egy generáció közötti különbség mutatói, más-

2. számú táblázat

A mentalitás változása az életkor előrehaladtával etnikai hovatartozás szerinti felosztásban

Romák	Nem romák
A felelősségérzet, felelősségvállalás	
drasztikusan csökken	folyamatosan növekszik
A fizikai erőszakkal való érvényesülés elfogadottsága	
nem változik	folyamatosan csökken
A megtorlásvágy	
szinte nem változik	folyamatosan csökken
A reménytelenség és keserűség érzése	
folyamatosan nő	folyamatosan csökken
A belső feszültségérzet kibombanásától való félelemérzet	
alig változik	jelentősen csökken

féle kérdések merülnek fel. E szerint a cigány származású magyarok esetében generációról generációra valamiféle mentalitásváltozást figyelhetünk meg, amely a magyarok esetében nem mutatható ki. A kutatási eredmények alapján csak az állapítható meg, hogy a fiatal és az idősebb generációk között furcsa, a többségi társadaloméval sok szempontból ellentétes változás látható, amelynek magyarázata lehet az életkori változás, de könnyen lehet, hogy a generációs változások képeződnek le. Ez utóbbinak magyarázata lehet a cigány magyarok egyre romló szocioökonómiai körülményeik, a generációkon keresztül állandósuló munkanélküliség, a növekvő társadalmi ellenállás és a negatív megkülönböztetés hatásai.

Összegzés és konklúzió

A kutatásban vállaltuk, hogy összehasonlítjuk a különböző fogvatartotti csoportokat, és egymáshoz viszonyítva elemezzük őket értékek és attitűdök te-

kintetésében. Ennek során a magyarországi börtönkutatások eddigi legmagasabb mintaelemszámával dolgoztunk mind a női, mind a fiatalok fogvatartottak körében.

A kutatás folyamán igazolódott az előfeltevésünk, miszerint a női, férfi és fiatalok fogvatartotti csoportokban kialakult szubkulturális közeg értékválasztás és viselkedésminta tekintetében eltér egymástól. Igazolva láttuk továbbá, hogy az általunk vizsgált alcsoporthoz tartozók mindegyikében szignifikáns eltérések mutathatók ki mind az elfogadott/elutasított értékek és attitűdök, mind pedig a kialakult magatartásmódok terén.

Feltételeztük, hogy a rabtársadalomban fellelhető értékek és érdekérvényesítési technikák bizonyos pontokon a bv. intézetek által elvárt hatásmechanizmusokkal ellentétesen hatnak. Az elítéltek konformitásának hiányában a büntetés-végrehajtás rendszere nem tudja megfelelően betölteni a funkcióit.

Azt láttuk, hogy a női fogvatartottak esetében valamivel eredményesebben működik a büntetés-végrehajtás – annak céljait tekintve –, mint a férfiak vagy a fiatalok esetében. Ennek oka, hogy a konformitás mértékével párhuzamosan nő a büntetés-végrehajtás nevelő és elrettentő hatása az elítéltek, a nevelőknek és a felügyeletnek való megfelelés igénye és vágya a női elítéltek körében messze a legmagasabb. Ez az egyedüli fogvatartotti csoport, amelyben a többség együttműködni igyekszik, illetve informális pozíciójuk (rabhierarchiában betöltött státusaik) átfedésben vannak a bv. intézetben betöltött munkakörből és kedvezményeiből fakadó, a személyzet megítélése szerint kialakított státusukkal.

Az eredmények azt mutatják, hogy a cigány származású magyar elítéltek nagy arányban jellemző a reményvesztettség és a felelősségvállalás megtagadása, és ezeket az embereket nagyobb valószínűséggel sújtja a visszaesés. A visszaesési mutatók a büntetés-végrehajtás diszfunkcionális működésére utalnak.

Az attitűdvizsgálatok eredményei, valamint a visszaesési mutatók és a konformitás mértékének vizsgálata szerint a büntetés-végrehajtási rendszer a társadalmi funkcióját legkevésbé a fiatalok és a roma etnikumú fogvatartottak vonatkozásában éri el. Ennek elsődleges oka, hogy a proszociális változások elősegítése helyett az általunk vizsgált fegyintézetek elsődleges gyakorlati célja az izoláció és a kontroll volt.

Korábbi kutatási eredmények igazolták és jelen kutatásunk is megerősítette, hogy a „felügyeleti” (*custody*) és „kezelési” (*treatment*) típusú intézetek közül az első típusú fegyintézet esetében megfigyelhető, hogy a rabtársadalom informális szerveződése, értékei és normái éles ellentétben állnak a társadalmilag elfogadottakkal, és az elítéltek csoportja ellenáll a börtönszemélyzetnek.

A büntetés és büntetés-végrehajtás társadalmi céljait tekintve jóval eredményesebb és hatásosabb volna, ha a felügyeleti típusú intézetek helyett kezelési típusú intézetek működnének.

IRODALOM

- Adams, Kenneth:** Adjusting to Prison Life. *Crime and Justice*, vol. 16, 1992
- Breunig, Christian – Ernst, Rose:** Race, Inequality, and the Prisonization of Corrections Spending in the American States. *Race and Justice*, vol. 1, no. 3, 2011
- Bottoms, Anthony E.:** Interpersonal Violence and Social Order in Prisons. *Crime and Justice*, vol. 26, 1999
- Bourdieu, Pierre:** A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978
- Buss, Arnold H. – Perry, Mark:** The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 63, 1992
- Clemmer, Donald:** The Prison Community. Rinehart, New York, 1940
- Czobor Pál – Bácskai Erika – Gerevich József:** A Buss–Perry agresszió-kérdőív magyarországi adaptációja és általánosíthatóságának vizsgálata. *Psychiatria Hungarica*, 2006/21.
- Cohen, Albert K.:** Delinquent boys: The culture of the gang. The Free Press, New York, 1955
- Cohen, Albert K.:** Fiatalkorú bűnözők. A bűnöző szubkultúra. In: **Andorka Rudolf – Buda Béla – Cseh-Szombathy László (szerk.):** A deviáns viselkedés szociológiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974, 164–178. o.
- Cressey, Donald R.:** Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime in America. Harper & Row, New York, 1969
- Fiáth Titanilla:** Jogyerekek a börtönben. *Café Babel*, 2009/58.
- Fine, Gary Alan – Kleinman, Sherry:** Rethinking Subculture: An Interactionist Analysis. *The American Journal of Sociology*, vol. 1, 1979
- Forsyth, Craig J. – Evans, Rhonda D.:** Reconsidering the Pseudo-Family/Gang Gender Distinction in Prison Research. *Journal of Police and Criminal Psychology*, vol. 18, no.1, 2003
- Földvári Mónika:** Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban. PhD-értekezés, Budapest, 2004
http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/foldvari_monika.pdf
- Goffman, Erving:** Szereptávolítás. In: **Goffman, Erving:** A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981
- Gover, Angela R. – Pérez, Deanna M. – Jennings, Wesley G.:** Gender Differences in Factors Contributing to Institutional Misconduct. *The Prison Journal*, vol. 88, 2008
- Hartnagel, Timothy F. – Gillan, Mary Ellen:** Female Prisoners and the Inmate Code. *The Pacific Sociological Review*, vol. 23, no.1, 1980
- Hsu, Hua-Fu:** The Patterns of Masculinity in Prison Sociology: A Case Study in One Taiwanese Prison. *Critical Criminology*, vol. 13, 2005

- Huszár László:** Alkalmazkodás. Hosszúidős elítéltek börtönadaptációja. *Börtönügyi Szemle*, 1995/2.
- Huszár László:** A hosszúidős elítéltek börtön-adaptációja. In: **Deák Ferenc (szerk.):** A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1997/2., 44–61. o.
- Huszár László:** Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 1999/7–8.
- Jensen, Gary F. – Jones, Dorothy:** Perspectives on Inmate Culture: A Study of Women in Prison. *Social Force*, vol. 54, no. 3, 1976
- Kövér Ágnes:** Az elítéltek és a börtönszemélyzet viszonya. In: **Pusztai László (szerk.):** Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv. IKVA, Budapest, 1993
- Kruttschnitt, Candace – Gartner, Rosemary:** Women's Imprisonment. *Crime and Justice*, vol. 30, 2003
- Magura, Stephen:** Is There a Subculture of Violence? *American Sociological Review*, vol. 40, no. 6, 1975
- Masten, Ann S. – Wright, Margaret O'Dougherty:** Cumulative risk and protection models of child maltreatment. In: **Rossman, Robbie B. B. – Rosenberg, Susan M. (eds.):** Multiple victimization of children: Conceptual, developmental, research and treatment issues. Haworth Press, New York, 1998
- Morvai Krisztina:** Terror a családban. A feleségbántalmazás és a jog. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998
- Papp Gábor:** A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megközelítésben. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2.
- Póczik Szilveszter:** Cigány integrációs problémák. Kölcsey Intézet, Budapest, 2003 [Kölcsey Füzetek V.]
- Ranschburg Jenő:** Félelem, harag, agresszió. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979
- Reinge, Jennifer M. – Jennings, Wesley G. – Maldonado-Molina, Mildred M.:** Generational Differences in Serious Physical Violence Among Hispanic Adolescents: Results From a Nationally Representative, Longitudinal Study. *Race and Justice*, vol.1, no. 3, 2011
- Ruiz, José Ignacio:** Síntomas psicológicos, clima economical, cultura y factores psicosociales en el medio penitenciario. *Revista Latinoamericana de Psicología*, vol. 39, no. 3, 2007
- Solt Ágnes:** Peremen billegő fiatalok. *BMK Füzetek*, 2007. február
- Solt Ágnes:** Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2.
- Sykes, Gresham M.:** The Society of Captives. Princeton, Princeton University Press, 1958
- Szabó Edina:** A mai magyar börtönszlang és szótára. Debrecen, 1999, http://nevarchivum.klte.hu/szlang/hallgato/szabo_ed.doc
- Thomas, Charles W. – Foster, Samuel C.:** Prisonization in the Inmate Contraculture. *Social Problems*, vol. 20, 1972
- Váriné Szilágyi Ibolya:** Az ember, a világ és az értékek világa. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987
- Wheeler, Stanton:** Socialization in Correctional Communities. *American Sociological Review* vol. 26, 1961